

УДК 37.014.64(477)“185/191”

Оксана Герасименко

**СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОПЕЧИТЕЛЬСЬКИХ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ
РАД СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

Проаналізовано спільну діяльність попечительських і педагогічних рад середніх навчальних закладів у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, яка полягала в узгодженні пропозицій щодо здійснення навчального (розробка детальних програм з кожного предмета, добір навчальної літератури) та виховного (спостереження за моральним та фізичним вихованням учнів) процесу навчального закладу.

Ключові слова: попечительські ради, педагогічні ради, спільна діяльність, середні навчальні заклади, навчально-виховний процес.

Оксана Герасименко

**СОВМЕСТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОПЕЧИТЕЛЬСКИХ И
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СОВЕТОВ СРЕДНИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА ХІХ – НАЧАЛО ХХ ВЕКА)**

Проанализировано совместную деятельность попечительских и педагогических советов средних учебных заведений во второй половине ХІХ – начале ХХ века, которая существовала в согласовании предложений по осуществлению учебного (разработка программ с каждого предмета, подбор учебной литературы) и воспитательного (наблюдение за моральным и физическим воспитанием учеников) процесса учебного заведения .

Ключевые слова: попечительские советы, педагогические советы, совместная деятельность, средних учебных заведения, учебном - воспитательный процесс.

Oksana Herasymenko

**POPECHYTELSKYH GOINT ACTIVITIES AND TEACHING RAD
MEDIUM EDUCATION INSTITUTIONS
(SECOND HALF OF THE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH
CENTURY)**

Analyzed joint activities popechytelskyh and educational boards of secondary education institutions in the second half of XIX - early XX century , which was to agree proposals for the implementation of the training (working out detailed programs for each subject , selection of textbooks) and educational (observation of moral and physical education students) process of the institution.

Keywords: popechytelski council , pedagogical council, joint activities, secondary schools , the educational process.

Постановка наукової проблеми та її значення. Нині за умов змін у соціально-економічному житті досить чітко простежуються тенденції оновлення підходів до управління начальними закладами. Система внутрішнього управління закладами освіти спрямовується на кінцевий результат навчання, моральний і фізичний розвиток учнів. При цьому особливої ваги набуває планування, організація, контроль за навчально-виховним процесом освітньої установи. Однією з умов успішної діяльності цієї системи є активна взаємодія різних структур, які мають спільні інтереси у поліпшенні освітньої сфери. Ефективним механізмом такої взаємодії може бути партнерство різних інституцій насамперед в обговоренні і розв'язанні проблем життєдіяльності з метою конструктивного вироблення єдиної політики щодо функціонування навчального закладу. Такими партнерами, в першу чергу, можуть стати попечительські і педагогічні ради середніх навчальних закладів, спільна діяльність яких, як свідчать джерела, була успішною. Тому, на нашу думку, доречно звернутися до історії діяльності цих рад, які активно працювали

при середніх начальних закладах у першій половині XIX – на початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчив відсутність досліджень, в яких би розглядалася спільна діяльність попечительських і педагогічних рад, діяльність яких набула поширення у першій половині XIX – на початку XX століття. Окремі розвідки присвячені загалом управлінню шкільною освітою (Л. Гаєвська) і, зокрема, навчальним закладом (М. Яременко), деякі розкривають діяльність попечительських рад у ряді регіонів (Д. Герасимова, О. Карцева, В. Кудрявцев, І. Леготіна), або окремих навчальних закладах (Б. Борисов).

Формулювання мети та завдань статті

Мета статті – розглянути і проаналізувати спільну діяльність попечительських і педагогічних рад середніх начальних закладів у першій половині XIX – на початку XX століття.

Завдання статті – розкрити сутність спільної діяльності попечительських і педагогічних рад середніх начальних закладів у першій половині XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів.

Розпорядження і циркуляри Міністерства народної освіти значною мірою звернені до попечителів навчальних округів з різних приводів – від складання програм до господарських питань. Вони вказують на тісну співпрацю попечительських рад з педагогічними середніх навчальних закладів. Якщо на попечительські ради середніх навчальних закладів покладалося сприяння благоустрою цих установ, їх успішному розвитку та поліпшенню становища вчителів і учнів в них; турбота про задоволення потреб населення в освіті; зв'язок між навчальними закладами і громадськістю, то педагогічні ради створювалися для організації і здійснення кваліфіковано навчання та виховання. Педагогічні ради обговорювали і приймали рішення з питань: прийому учнів і переведення до старшого класу; видачі атестатів випускникам;

визначення нагород учням; вибору викладання предметів; методичного забезпечення навчальних кабінетів; забезпечення бібліотеки книгами; розподілу викладання навчальних дисциплін по днях і годинах; добору навчальних посібників і підручників; розгляду і схвалення навчальних програм з кожного предмета; річних звітів навчальної та виховної складових тощо [10; 11; 12].

До питань, що були предметом обговорення і вирішення на спільних нарадах попечительських і педагогічних рад належали: визначення розміру плати за навчання і звільнення від неї бідних учнів; узгодження пропозицій з питань виховного процесу навчального закладу; подання міністру народної освіти через попечителя навчального округу клопотань стосовно облаштування навчально-виховної частини навчального закладу; схвалення пропозицій педагогічної ради про розподіл позакласних занять вихованців пансіону і про внутрішній режим у ньому; подання попечителю навчального округу висновків і рішень педагогічної ради про відрахування учнів з гімназії без права вступу в інші навчальні заклади Міністерства народної освіти [4; 5].

Засідання попечительських і педагогічних рад проходили в присутності окремих членів, тієї чи іншої ради. Щоб рішення попечительської ради набувало правочинності необхідна була присутність на засіданні як мінімум чотирьох осіб, в тому числі голови попечительської ради і директора або осіб, які їх замінюють, і одного з представників від педагогічної ради [4; 5].

Почесний попечитель попечительської ради вважався постійним членом педагогічної ради з вирішальним голосом в усіх справах та займав перше місце, хоча і не головував. Також почесний попечитель мав доповідати педагогічній раді про помічені ним недоліки в управлінні навчальним закладом і про його стан [5; 10; 11; 12].

Почесний попечитель обов'язково мав бути присутнім на засіданнях педагогічної ради під час обговорення питань, що стосувалися складання кошторису, або перевірки дійсного і правильного витрачання коштів, які жертвували стани дворян, купців або приватні особи на утримання гімназій і прогімназій, або пансіонів при них [10, с. 174].

Стосовно жіночих гімназій або прогімназій, то лише у 1907 році на прохання міністра народної освіти імператор відповідним циркуляром дав згоду на дозвіл попечительницям цих закладів бути присутніми на засіданнях педагогічних рад, однак лише з правом дорадчого голосу [2; 3].

Слід зазначити, що такий напрям роботи педагогічних рад, як розробка детальних програм з кожного предмета, складених на основі навчального плану, затвердженого Міністерством народної освіти [13, с. 62–63] також потребував затвердження попечительської ради. Програми, розроблені спочатку предметними комісіями і окремими викладачами, з їх побажаннями виносилися на розгляд і погодження до педагогічних рад. Потім подавалися на затвердження попечительської ради разом із висновками і необхідними поясненнями. І лише затвержені попечителями надходили на розгляд Навчального комітету, який представляв міністру свою думку щодо всіх програм з того чи іншого предмета [8, с. 442–443; 14, с. 58].

Важливою умовою успішного введення нових навчальних планів був відповідний добір навчальних посібників, перелік яких спільно погоджували попечительська і педагогічна ради. За „Тимчасовими правилами про порядок розгляду, схвалення і застосування навчальних посібників для середніх і нищих навчальних закладів Міністерства народної освіти” (1865) [9] та на прохання авторів підручники і посібники (раніше розгляд і схвалення підручників було розділено між Навчальним Комітетом міністерства, попечительськими радами і педагогічними радами гімназій, що не давало змоги дійти спільної думки щодо предмета), розглядалися Навчальним Комітетом або попечительськими радами, а висновки надходили на затвердження міністра. Повідомлення про схвалення Навчальним Комітетом чи попечительськими радами підручників і каталоги друкувалися в Журналі Міністерства Народної освіти [8, с. 443]. Так, в журналах Міністерства окремими циркулярами на ім'я попечителів навчальних округів розсилався „Каталог навчальних посібників, рекомендованих, схвалених і допущених для використання у середніх навчальних закладах міністерства” . До нього додавалося прохання зробити

відповідне розпорядження про розсилку екземплярів зазначеного Каталога педагогічним радам середніх навчальних закладів навчального округу як керівництво до дії [17, с. 59]. Водночас попечителі мали нагадати про обов'язок дотримання середніми навчальними закладами, педагогічними радами установлених законом вимог, згідно з якими навчальні посібники належить обирати лише з числа схвалених міністерством народної освіти і духовним відомством [19, с. 119].

Що стосується питань виховання, навчальні статути середніх навчальних закладів забезпечували за педагогічними радами не менший вплив, ніж у навчальному. Закликаючи до обговорення найважливіших питань виховання, зазначалося в одному з циркулярів міністерства народної освіти, статути водночас мають надавати радам широкі можливості для виховних впливів на учнів. Зокрема дозволялося складати додаткові правила, які регулювали б поведінку учнів, застосування в окремих випадках, покарань на винуватців. Опираючись на статути, педагогічні ради могли, таким чином, застосовувати не тільки індивідуальні, але й загальні заходи, щоб впливати на вихованців в бажаному напрямі і підтримувати порядок і дисципліну в навчальних закладах. Разом з турботами про моральне виховання учнів, педагогічні ради повинні були брати на себе і турботу про здоров'я та їхній фізичний розвиток [15, с. 61].

Підтримкою для педагогічних рад у цій справі були попечителі, яких Міністерство зобов'язувало дбати про фізичне виховання учнів та дисципліну у середніх навчальних закладах. Серед циркулярів різних часів знаходимо, наприклад, циркуляр міністра народної освіти Н. Боголепова, згідно з яким у 1900 році була створена комісія з питань поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи, причому особлива увага з-поміж багатьох питань зосереджувалась на моральному та фізичному розвитку учнів [1, с. 37].

Інший міністр, П. Ванновський, в одному з циркулярів звернувся до попечителів начальних округів „з приводу занепаду дисципліни в середніх навчальних закладах, розбещеності вихованців..., та шкідливих поглядів, що нерідко підмічаються серед учнів ” [16, с. 91]. Скарги, що надходили до

міністерства „про сумні факти”, розглядалися ним як „ явні ознаки слабкості навчальної адміністрації та педагогічних рад у боротьбі з вказаним злом” [16, с. 91–92]. Вважалося при цьому, що навчально-виховний персонал не звертає майже ніякої уваги на непристойну поведінку учнів і в громадських місцях; директори середніх шкіл, які знаходяться в одному і тому самому місті, створюють ради для спільного обговорення питань, що стосуються нагляду за поведінкою учнів поза школою. Крім того, циркуляр звертав увагу на той факт, що з учнями не ведеться роз’яснювальна робота і досить часто за порушення поведінки і навіть кілька негідних вчинків вони залишаються непокараним. Такий стан речей не слід терпіти. Необхідно молодь привчати в школі з ранніх років до порядку і дисципліни. На думку міністра, як наголошувалося в циркулярі, в розпорядженні адміністрацій середніх навчальних закладів і педагогічних рад є достатньо засобів впливу на учнів щоб досягти бажаних виховних результатів. Також міністр згадав про рескрипт імператора на його ім’я, у якому, зокрема, говорилося „про необхідність сердечного піклування школи про своїх вихованців” [6, с. 3–4]. Звертаючись до педагогічного персоналу, який міг би сприяти запобіганню сумних явищ, міністр наполягав, щоб „викладачі та керівні особи, безумовно, не дозволяли собі у спілкування з учнями грубих і в’їдливих зауважень”, а навпаки „чим очевиднішим буде для учнів те, що одержана ними в школі духовна їжа поживніша ніж та, якою пропонують наситити їх цікавість вороги школи, тим охочіше вони визнаватимуть авторитет останньої” [16, с. 93–94]. Також вчителі повинні „виробляти у вихованців належне світосприйняття речей, щоб усунути, таким чином, внутрішнє спонукання до порушення відомих правил” [16, с. 95–96]. Особливу увагу керівників і наставників міністр звертав на те, що вони повинні пам’ятати, „ що вихованець, який живе з рідними, значну частину свого часу проводить у сім’ї, яка, будучи попередженою про помічені відхилення від бажаної поведінки, може стати найбільш впливовою і благодійною союзницею школи у справі його виправлення” [16, с. 96]. На завершення, міністр звернувся до попечителів навчальних округів зі словами: „прошу Вас

розглядати поставлені мною питання предметом обговорення також в попечительській раді навчального округу і про результати цього обговорення повідомити міністерство” [16, с. 98].

Слід зазначити, що згідно з історичними джерелами, фізичний розвиток учнів був предметом постійної уваги. В одному з рескриптів на ім'я міністра народної освіти Г. Зенгера імператор наполягав на тому, „щоб у школі було звернено належну увагу і на фізичний розвиток учнів ” [7, с. 3–4]. У зв'язку з цим, „турбуючись про виконання височайшої волі” міністерством було розроблено ряд заходів, метою яких було урегулювати працю учнів і сприяти правильному фізичному розвитку [18, с. 83]. Серед заходів, запропонованих міністерством, до спільного виконання попечительськими та педагогічними радами всіх середніх навчальних закладів, слід сказати, що з метою усунення надмірної втоми, яка іноді спостерігається, серед учнів, треба тижні, коли немає святкових днів, давати учням по одному дню відпочинку від навчальних занять, але не для безконтрольного проведення часу, а для екскурсій, оглядів музеїв та інших розумних розваг, залежно від пори року та місцевих умов. Кількість таких днів не повинна перевищувала на протязі навчального року семи. До днів, які є наступними за неділями і святами, учням не слід давати ніяких інших робіт, крім звичайної підготовки уроків, щоб вони могли в ці дні користуватися справжнім відпочинком. Це не тільки полегшить приготування уроків, а й сприятиме також їх фізичному розвитку [18, с. 83–84]. Цим циркуляром керівників середніх навчальних закладів зобов'язували надавати учням теплі сніданки чи, хоч би, чай. Сніданки належало відпускати за незначну плату, розраховану лише на покриття витрат, до речі, для цього дозволялося, по можливості, залучати і спеціальні кошти навчального закладу [18, с. 85]. Що стосувалося фізичного навантаження, то слід було враховувати, що основною метою фізичних вправ є підтримка достатнього запасу енергії в нервово - м'язовій системі, привчання до витривалості, вироблення стрункості, легкості та витонченості всіх рухів, розвиток спритності, винахідливості та розумної впевненості в собі. Різні фізичні вправи, ігри, рекомендувалося проводити під

умілим керівництвом, і по можливості, на чистому повітрі щоденно протягом близько півгодини, переважно по середині навчального часу, а не на першому і не на останньому уроках. Крім рухомих ігор і гімнастичних вправ, рекомендувалися, як фізичні вправи, катання на ковзанах і лижах, плавання і гребля, катання на велосипеді, фехтування, ручна праця, танці, співи, навчання гри на музичних інструментах [18, с. 86]. Окремо наголошувалося, що фізичні вправи аж ніяк не повинні мати примусовий характер, і при їх виконанні слід ретельно враховувати індивідуальні особливості учнів. Крім того, фізичні вправи повинні пробуджувати задоволення, інакше вони не принесуть користі, навпаки – виснажуватимуть учнів [18, с. 87].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз урядових розпоряджень, статутів навчальних закладів, циркулярів Міністерства народної освіти дав змогу з'ясувати, що діяльність попечительських і педагогічних рад організовувалася і регламентувалася владою, їм надавалися широкі повноваження, виконання яких мало сприяти поліпшенню роботи середніх навчальних закладів. Попечительські і педагогічні ради мали діяти у тісній взаємодії, допомагаючи забезпечувати навчальний процес (розробка програм, добір підручників), а також моральне виховання і фізичний розвиток дітей.

Подальші наші наукові розвідки будуть спрямовані на виявлення організаційно–педагогічних засад діяльності попечительських рад в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Краткий обзор деятельности Министерства Народного Просвещения за время управления покойного министра Н. П. Боголепова (12 февраля 1898 г. – 14 февраля 1901 г.) // ЖМНП. – 1901. – Ч. 336. – С. 3–82.
2. О допущении попечительницы женской гимназии или прогимназии к присутствию в заседаниях педагогического совета с правом совещательного голоса и к посещению классных занятий // ЖМНП. – 1908. – Ч. 15. – С. 3–4.

3. О допущении попечительницы женской гимназии или прогимназии к участию в заседаниях педагогического совета и к посещению классных занятий // ЖМНП. – 1908. – Ч. 13. – С. 44–45.
4. Положение о высших начальных училищах // ПСЗ РИ. – Т. XXXII. – 1912. – Ч. 1. – № 37513. – С. 949–958.
5. Положения о гимназиях Министерства Народного Просвещения (1911) // Программа реформ П. А. Столыпина. – В 2-х т. – Документы и материалы. – Т. 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2tom.php>.
6. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1901. – Ч. 335. – С. 3–4.
7. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1902. – Ч. 342. – С. 3–4.
8. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Изд. Министерства Народного Просвещения, 1902. – 786 с.
9. Сборник Постановлений по Министерству Народного Просвещения. – Т. 4 (1865–1870 гг.). – СПб. : Тип-я Императорской Академии Наук, 1871. – 1752 с.
10. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения // ПСЗ РИ. – Т. XXXIX. – 1864. – Ч. 2. – № 41472. – С. 167–179.
11. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения // ПСЗ РИ. – Т. XLVI. – 1871. – Ч. 2. – № 49860. – С. 93–94.
12. Устав реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения // ЖМНП. – 1872. – Ч. 161. – С. 51–81.
13. Циркуляр министра народного просвещения попечителям учебных округов – о составлении преподавателями подробных программ преподавания учебных предметов // ЖМНП. – 1900. – Ч. 331. – С. 62–64.

14. Циркуляр министра народного просвещения попечителям учебных округов – о введении новых учебных планов по древним языкам в мужских гимназиях // ЖМНП. – 1900. – Ч. 331. – С. 57–59.

15. Циркуляр министра народного просвещения попечителям учебных округов – о деятельности педагогических советов и хозяйственных комитетов средних учебных заведений // ЖМНП. – 1900. – Ч. 331. – С. 59–62.

16. Циркуляр попечителям учебных округов о дисциплине в средних учебных заведениях // ЖМНП. – 1903. – Ч. 348. – С. 91–98.

17. Циркулярное предложение гг. попечителям учебных округов. 28 июня 1899 // ЖМНП. – 1899. – Ч. 324. – С. 59–60.

18. Циркулярное предложение министерства попечителям учебных округов о физическом воспитании учащихся. 15 августа 1902, № 21600 // ЖМНП. – 1902. – Ч. 343. – С. 83–89.

19. Циркулярное предложение министра народного просвещения, г. попечителям учебных округов о каталоге учебных руководств и пособий. 23 июня 1900, № 16547 // ЖМНП. – 1900. – Ч. 330. – С. 119–122.